

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/EO.2020.004>

Natalia Olszanecka **Paternalizm**

(Uniwersytet Mikołaja Kopernika
w Toruniu)

a bezpieczeństwo demograficzne Federacji Rosyjskiej

Słowa kluczowe: Federacja Rosyjska; bezpieczeństwo narodowe; bezpieczeństwo demograficzne; paternalizm

Keywords: Russian Federation; national security; demographic security; paternalism

Federacja Rosyjska od wielu lat zмага się z problemem zmniejszającej się liczby mieszkańców, co w sposób bezpośredni zagraża jej bezpieczeństwu narodowemu. W 2000 r. pod względem liczby ludności państwo to zajmowało siódme miejsce na świecie, a obecnie, po 20 latach, jest na miejscu dziewiątym. Według danych rosyjskiej Federalnej Służby Statystyki Państwowej (ros. Федеральная служба государственной статистики – Росстат) 1 stycznia 2020 r. Federację Rosyjską zamieszkiwało 146 745 098 osób¹. Problemem jest nie tylko wysoka śmiertelność mieszkańców, ale także niska dzietność kobiet. Kryzys demograficzny

¹ Росстат сообщил о сокращении населения России второй год подряд, <https://www.vedomosti.ru/economics/news/2020/01/24/821403-rosstat>, dostęp: 5.02.2020.

hamuje tylko wysoki stopień imigracji². Rosyjscy przedstawiciele władzy widzą potrzebę odwrócenia negatywnych trendów demograficznych, dlatego też na przestrzeni ostatnich lat toczy się dyskusja dotycząca zarówno idei państwa opiekuńczego, jak i polityki paternalistycznej. Jako że główną przyczyną zgonów w Federacji Rosyjskiej są choroby serca, wypadki, samobójstwa oraz wyniszczające uzależnienia (jak alkoholizm i narkomania), rodzi się pytanie, czy można im zapobiegać, wprowadzając gruntowne zmiany systemowe. Jednym z działań rządu może stać się np. polityka paternalistyczna, zgodnie z którą władze mogą interweniować w życie obywateli, aby ich ochronić. Jednakże istnieje obawa, że rozpowszechnienie w społeczeństwie rosyjskim postaw paternalistycznych umocniłoby przekonanie, iż wszystkie problemy powinny zostać rozwiązane przez państwo³.

Prezentowany artykuł ma na celu ukazanie rosyjskiego paternalizmu w odniesieniu do bezpieczeństwa demograficznego tego państwa. Głównym problemem badawczym jest znalezienie odpowiedzi na pytanie: w jakim zakresie polityka paternalistyczna może zmienić sytuację demograficzną Federacji Rosyjskiej? W pierwszej kolejności przeanalizowano kwestię bezpieczeństwa demograficznego Federacji Rosyjskiej, a następnie przedstawiono specyfikę rosyjskiego paternalizmu. Warto podkreślić, że jest to temat bardzo rzadko podejmowany przez ekspertów. Literatura zachodnia zapewnia, co prawda, szerokie zaplecze teoretyczne dotyczące samego problemu paternalizmu, jego klasyfikacji i funkcji, ale trudno o publikacje dotyczące Federacji Rosyjskiej. Na uwagę zasługują jednak badania Alberta Weale'a, Geralda Dworkina czy Richarda H. Thalera i Cassa R. Sunsteina, ale także opracowania Jurija A. Korczagina. Nieszablonowy punkt widzenia na problematykę badań wniosły także artykuły rosyjskiego politologa historycznego i socjologa Siergieja Kara-Murzy. Autorka celowo pomija kwestie migracyjne (które mają również duży wpływ na bezpieczeństwo demograficzne), gdyż poświęciła im osobny artykuł pt. *Changes of immigration policy of the Russian Federation*.

² Specjaliści i w tym dostrzegają jednak pewne zagrożenie – na przestrzeni najbliższych lat ludność Rosji w 13% mogą stanowić imigranci. Zob. A. Timofeychev, *Is Russia on the brink of a migration crisis?*, <https://www.rbth.com/lifestyle/329990-has-russia-migration-crisis>, dostęp: 12.03.2020.

³ *Россия вперед! Статья Дмитрия Медведева*, <http://www.kremlin.ru/news/5413>, dostęp: 21.03.2020.

1. Bezpieczeństwo demograficzne Federacji Rosyjskiej

Bezpieczeństwo demograficzne jest często traktowane jako jedna ze składowych bezpieczeństwa społecznego. Najczęściej jest ono rozumiane jako całokształt działań prawnych, organizacyjnych i wychowawczych realizowanych przez powołane do tego podmioty rządowe, samorządowe, pozarządowe i samych obywateli, mających na celu zapewnienie poziomu umożliwiającego utrzymanie ciągłości demograficznej kraju oraz stały wzrost populacji poprzez wspieranie postaw prorodzinnych⁴. Biorąc pod uwagę specyfikę Federacji Rosyjskiej, za bardziej trafną przyjmuje się definicję, zgodnie z którą bezpieczeństwo demograficzne traktuje się jako stan procesów demograficznych i struktur, które mają na celu przeciwdziałanie depopulacji, przyczynianie się do zachowania i promocji kultury danego państwa⁵.

Kryzys gospodarczy lat 90. doprowadził do bardzo silnego zubożenia ekonomicznego oraz pogorszenia się stanu zdrowotnego przeważającej części społeczeństwa Federacji Rosyjskiej. Sprzyjało to pogłębianiu się regresu demograficznego, który objawiał się przede wszystkim w zmniejszającej się liczbie urodzeń, wysokim wskaźniku śmiertelności, co skutkowało silną depopulacją⁶. W Rosji obecnie (2019 r.) współczynnik urodzeń (10,9 urodzeń na 1000 osób)⁷ jest niższy niż współczynnik zgonów (12,5 zgonów na 1000 osób). Koficjent dzietności wynosi 1,58 na kobietę i jest jednym z najniższych na świecie. W efekcie kraj ten ma jedną z najstarszych populacji. Średnia wieku wynosi 40,3 lat⁸. Ponadto różnice w średniej długości życia między płciami w Rosji są bardzo wysokie. Ko-

⁴ M. Such-Pyrgiel, *Bezpieczeństwo demograficzne społeczeństwa polskiego w kontekście zjawiska singli. Zarys problematyki*, [w:] *Bezpieczeństwo społeczne w XXI wieku w ujęciu socjologicznym, pedagogicznym, prawnym i nauk o zarządzaniu*, Warszawa 2018, s. 36.

⁵ G. M. Fedorov, *Demographic situation and demographic security in the regions of Russia's western borderlands*, "Balite Region" 2018, vol. 10, nr 3, s. 128.

⁶ T. Miluski, *Poziom życia społeczeństwa rosyjskiego w latach 2000–2004*, Poznań 2003, s. 108–109.

⁷ *Рождаемость, смертность и естественный прирост населения*, Russian Federal State Statistics Service, <https://gks.ru/storage/mediabank/demo21.xls>, dostęp: 5.02.2020.

⁸ „Russia”, The World Factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/rs.html>, dostęp: 5.02.2020.

biety żyją 9–12 lat dłużej niż mężczyźni, podczas gdy różnica ta w krajach rozwiniętych zwykle wynosi 5 lat. Najgorszą sytuację demograficzną odnotowano na początku ubiegłego wieku. Ówczesny rząd podjął wówczas szereg kroków, które miały na celu zachęcenie kobiet do większej dzietności (zachęty finansowe, ulgi podatkowe, lepsza dostępność żłobków, gwarancja miejsca pracy podczas urlopu wychowawczego)⁹. Działania te przyniosły efekt, zwłaszcza w perspektywie krótkoterminowej – w sierpniu 2009 r. po raz pierwszy od wielu lat liczba urodzeń przewyższyła liczbę zgonów. Wpływ na to miał fakt, iż w dorosły wiek weszły osoby z wyższym demograficznym z początku lat osiemdziesiątych¹⁰. Nie rozwiązano jednak głębszych problemów systemowych, co w efekcie doprowadziło do ponownego obniżenia współczynnika urodzeń.

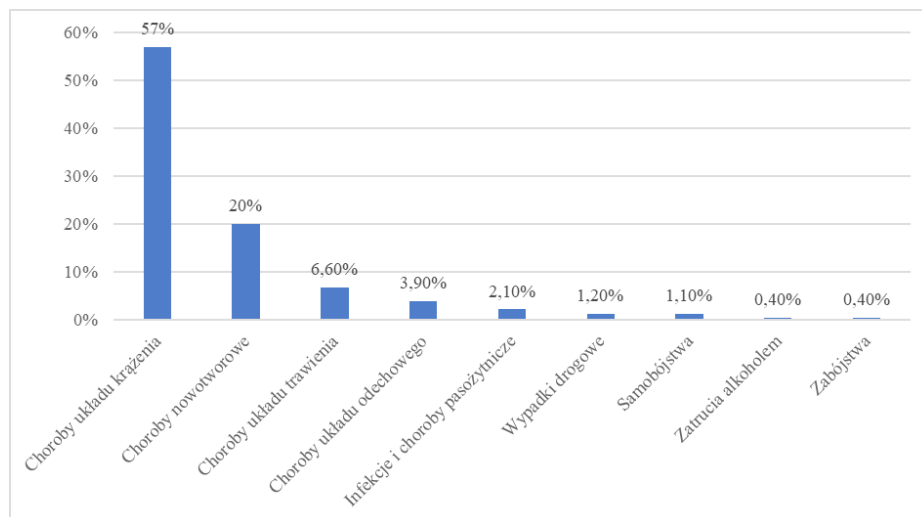
Główną przyczyną śmierci w Rosji, tak jak i w innych państwach europejskich, są choroby układu krążenia oraz choroby nowotworowe. Innymi chorobami, które są rozprzestrzenione wśród rosyjskich obywateli, są cukrzyca, gruźlica i HIV/AIDS. Wśród głównych przyczyn śmierci znajdują się także tzw. przyczyny zewnętrzne: zabójstwa, samobójstwa, wypadki w ruchu drogowym, zatrucia. Na poniższym wykresie zaprezentowano procentowy udział przyczyn śmierci w Rosji w 2019 r. Powodami wysokiej śmiertelności Rosjan jest ich ogólny zły stan zdrowia, który wynika z niskiej jakości służby zdrowia i stylu życia oraz jest związany z nadużywaniem narkotyków, alkoholu oraz wyrobów tytoniowych. Reforma systemu zdrowia, która rozpoczęła się w 2012 r. i miała zoptymalizować koszty funkcjonowania placówek szpitalnych oraz zmodernizować cały sektor ochrony zdrowia, sprawiła, że w Rosji zwolniono dziesiątki tysięcy pracowników służby zdrowia i zlikwidowano setki nierentownych szpitali i przychodni¹¹. Sytuację pogorszył kryzys finansowy z 2014 r., który spowodował znaczne cięcia w wydatkach na opiekę zdrowotną i tym samym spadek liczby placówek państwowych. Wydłużył się czas oczekiwania na

⁹ Więcej na temat reformy polityki prorodzinnej zob. N. Olszanecka, *Problemy demograficzne Federacji Rosyjskiej i Ukrainy. Wybrane rozwiązania*, „Kultury Wschodniostowiańskie – Oblicza i Dialog” 2012, t. II, s. 105–109.

¹⁰ Szerzej zob. A. Вишневикий, *Население России 2007. Пятнадцатый ежегодный демографический доклад*, Москва 2008.

¹¹ A. Szypielewicz, *Zapaść służby zdrowia i inne plagi. Raporty alarmujące: Rosja wymiera*, <https://tvn24.pl/swiat/rosjan-coraz-mniej-do-2050-roku-bedzie-ich-80-mln-ra572560-3311468>, dostęp: 5.02.2020.

leczenie, a pacjenci zostali zmuszeni do płacenia za usługi medyczne, które wcześniej były darmowe¹².

Wykres 1. Przyczyny zgonów w Federacji Rosyjskiej w 2019 roku (w %)

Źródło: <https://www.statista.com/statistics/892363/main-causes-of-death-in-russia/>.

W Rosji na niską dzietność kobiet wpływ mają tendencje charakterystyczne dla państw rozwiniętych: rozpad tradycyjnej rodziny, późniejsze wstępowanie w związki małżeńskie, łatwy dostęp do antykoncepcji, wysoki stopień zatrudnienia kobiet, świadomy wybór bezdzietności oraz wysoki stopień aborcji. Duży problem stanowią kwestie ekonomiczne: minimalne wsparcie państwa dla rodzin z dziećmi, symboliczny poziom świadczeń socjalnych, niska dostępność placówek opieki nad dziećmi, wysoki „koszt” posiadania dziecka oraz zły stan służby zdrowia. Dlatego też 2/3 rodzin w Rosji ma jedno dziecko, a tylko 6% rodzin ma troje lub więcej dzieci (głównie mieszkańcy terenów wiejskich)¹³.

¹² I. Arkhipov, H. Meyer, *In Putin's Russia, Universal Health Care Is for All Who Pay*, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2015-05-13/in-russia-universal-health-care-is-for-all-who-can-afford-it>, dostęp: 5.04.2020.

¹³ И. Чернов, *Последний привет из прошедшего десятилетия*, <https://vz.ru/society/2016/1/22/789998.html>, dostęp: 5.02.2020.

2. Nowy paternalizm

W dziedzinie polityki i porządku publicznego paternalizm jest dość powszechnie stosowany. W szerokim znaczeniu odnosi się on do jakiegokolwiek ingerencji w prywatny proces decyzyjny jednostki. W węższej interpretacji paternalizm można podzielić na trzy podstawowe elementy, z których każdy powinien zostać spełniony, jeśli działanie ma być kwalifikowane jako paternalistyczne. Musi więc: zakłócać wybór lub możliwości wyboru danej osoby; mieć na celu wspieranie dobrobytu danej osoby i być wykonany bez zgody osoby zainteresowanej¹⁴. W niniejszym artykule za paternalizm uznaje się więc ingerencję rządu lub państwa wobec jednostek (bez ich zgody), motywowaną twierdzeniem, że ma ona na celu zabezpieczanie ich bytu. Polityka ta jest skierowana na wspieranie interesów i dobrobytu obywateli kosztem ich wolności i swobody działania.

Najczęściej paternalizm dzieli się na twardy i miękki. Twardy paternalizm to pogląd zakładający, że państwo może zakazać jednostce podejmowania określonych działań, uznanych za nieszkodliwe dla otoczenia, jeśli zmniejszą one jej dobrobyt. Może także nakazać jednostce określony tryb postępowania, którego zaniechanie nie wyrządza krzywdy innym, jeśli zwiększy jej własny dobrobyt. Przykładem mogą być tu normy prawne określające np. obowiązkowe ubezpieczenie emerytalne lub nakaz zapinania pasów podczas jazdy samochodem. Miękki paternalizm¹⁵ odnosi się z kolei do dostarczania przez państwo informacji na temat możliwych skutków danego działania po to, aby zachęcić albo zniechęcić jednostkę do jego podejmowania. Rząd może także nakazać lub zakazać danego działania, jeśli nie jest możliwe poinformowanie o jego skutkach. Przykładem tego typu polityki jest np. regulacja nałożona na producentów papierosów, by dostarczali potencjalnym palaczom informacji o zagrożeniach, jakie niesie ze sobą palenie. Różnica między tymi dwoma odmianami opiera się więc na doborze środków, jakich władza może użyć, ingerując w wolność jednostek. Warto podkreślić, że miękki paternalizm jest modelem mniej kontrowersyjnym¹⁶.

¹⁴ B. New, *Paternalism and public policy*, "Economics and Philosophy" 1999, nr 15, s. 65.

¹⁵ O miękkim paternalizmie zob. R. Thaler, C. Sunstein, *Libertarian Paternalism*, "The American Economic Review" 2003, nr 93, s. 175–179; idem, *Libertarian Paternalism is Not an Oxymoron*, "University of Chicago Law Review" 2003, nr 70(4), s. 1159–1202.

¹⁶ W. Załuski, *Ewolucyjna filozofia prawa*, Warszawa 2009, s. 119.

W ciągu ostatnich lat rządy wielu państw w coraz większym stopniu prowadzą politykę mającą na celu zmianę zachowania swoich obywateli. Jest to szczególnie widoczne w przypadku wywierania wpływu na pewne formy działalności osobistej jednostek, jak hazard, spożywanie niezdrowej żywności, nadużywanie alkoholu czy palenie tytoniu, które mogą osłabić społeczeństwo jako całość. W modelu nowego paternalizmu¹⁷ rządy są postrzegane jako odgrywające aktywną rolę w przekształcaniu zachowań obywateli, w szczególności tych, którzy są objęci wsparciem dochodowym lub znajdują się w niekorzystnej sytuacji finansowej¹⁸.

Nie ulega wątpliwości, że zmiana zachowania jednostki wiąże się z pewnym stopniem przymusu. Paternalizm jest często krytykowany właśnie ze względu na fakt, iż narusza wolność osobistą. Popularne jest także twierdzenie, że postawa ta ostatecznie przynosi efekt przeciwny do zamierzonego, ponieważ nieuchronnie prowadzi do uzależnienia obywateli od pomocy rządowej i tym samym zmniejsza ich samodzielność. Często paternalizm krytykuje się w jednym jego obszarze (np. opiece społecznej), a próbuje w innym (np. kontroli sprzedaży tytoniu)¹⁹.

3. Specyfika rosyjska

Badając rosyjski paternalizm, należy zwrócić uwagę na kilka uwarunkowań społeczno-politycznych, które są charakterystyczne dla Federacji Rosyjskiej. Przede wszystkim Rosja posiada długowiekową tradycję autorytaryzmu, co doprowadziło do wykształcenia się biernej postawy społeczeństwa wobec sfery polityki. Cechami charakterystycznymi Rosjan są: wyobcowanie jednostki wobec państwa oraz brak zaufania w stosunku do jego organów²⁰.

¹⁷ Przykłady nowego paternalizmu w codziennym życiu są wszechobecne i często mają silne wsparcie społeczne, np. motocykliści mają obowiązek noszenia kasków, pracownicy są zobowiązani do wniesienia wkładu na fundusz emerytalny, rodzice do zapewnienia dzieciom edukacji, nie można kupować leków uważanych za niebezpieczne.

¹⁸ *The new paternalism: supervisory approaches to poverty*, ed. L. Mead, Washington 1997.

¹⁹ Zob. G. Dworkin, *Paternalism*, "The Monist" 1972, nr 56, s. 64–84; J. Feinberg, *Legal paternalism*, [w:] *Paternalism*, red. R. Sartorius, Minneapolis 1983; B. Gert, C. Culver, *Paternalistic behaviour*, "Philosophy and Public Affairs" 1976, nr 6, s. 45–57; A. Weale, *Paternalism and social policy*, "Journal of Social Policy" 1978, nr 7, s. 157–72.

²⁰ J. J. Wiatr, *Socjologia polityki*, Warszawa 1999, s. 191; J. Tarkowski, *Socjologia świata polityki*, t. 1, Warszawa 1994, s. 47.

Rosjanie mają odmienne podejście do kwestii ideologiczno-politycznych²¹. Podział ten wynika przede wszystkim z różnic w rozwoju gospodarczym państwa. Regiony mniej rozwinięte, z niskim standardem życia należą zazwyczaj do obszarów niedemokratycznych. Rezultatem niedostatków ekonomicznych jest bowiem spadek zaufania do miejscowych elit władzy. Dochodzi do odrodzenia się tradycyjnych wartości (sentymentalizm, kolektywizm, potrzeba centralizacji), które przewyższają idee demokratyczne. Stosunkowo stabilne gospodarczo regiony wykazują natomiast zainteresowanie środkami ochrony socjalnej (emerytury, renty, usługi publiczne), które są związane z modelem demokratycznym²². W Rosji dochodzi więc do wzmocnienia pragmatycznych nastrojów elektoratu. Priorytetem staje się „gospodarczy model” głosowania. W świadomości politycznej pojawia się tendencja do oceny partii i kandydatów na podstawie sytuacji, która miała miejsce w czasie ich urzędowania. Tworzy się więc bezpośredni związek między warunkami ekonomicznymi a wynikami wyborów.

Specyficzne cechy, które charakteryzują podejście Rosjan do kwestii społeczno-politycznych to:

- dominacja sfery emocjonalnej nad racjonalną,
- nihilizm prawny,
- brak podstawowego konsensusu,
- niska tolerancja,

²¹ Na przykład Władimir Pietuchow identyfikuje trzy główne rodzaje postaw: liberałowie (8%) – zorientowani na takie wartości, jak wolność, rynek, Zachód, biznes, demokracja; lewicowi socjaliści (19%) – główne wartości to sprawiedliwość, praca, stabilność, równość; narodowi tradycjoniści (12%) – priorytety dla nich to czyn narodowy, wolność, tradycja, patriotyzm, sprawiedliwość. Szczególne znaczenie ma dla niego także grupa komunistów (5%). Pracownicy Rosyjskiego Centrum Badań Opinii Społecznej (ros. Всероссийский центр изучения общественного мнения) dzieli społeczeństwo rosyjskie na inne kategorie: 1) liberalno-konserwatywni – około 20% Rosjan, głównie miejska klasa średnia; 2) komuniści – radzieccy tradycjoniści, szacunkowo 10–14% wszystkich Rosjan; 3) lewica – ok. 3–4%, krytykują partię komunistyczną za odchylenia prawicowe; 4) społeczni konserwatyści – ok. 20–25% wszystkich wyborców; 5) rosyjscy nacjoniści – 4%; 6) obrońcy (liberalna lewica) – 8–12%; 7) liberałowie – ok. 3%. Zob. ВЦИОМ: *Политические и мировоззренческие ценности россиян и трансформация партийно-политической системы России (по следам проведенного моно-исследования)*, http://wciom.ru/arkhiv/tematicheskii-arkhiv/item/single/10415.html?no_cache=1&cHash=dc099b8b61, dostęp: 24.08.2019; В. В. Петухов, *Общественный запрос: новые тенденции*, <http://www.carnegie.ru/ru/pubs/media/8863petukhov.doc>, dostęp: 25.08.2019.

²² Б. Хармаев, *Конец правых*, „Власть” 2004, nr 3, s. 14.

- stała fragmentacja i skrajna niejednorodność,
- obojętność w kwestii udziału w życiu politycznym,
- spersonalizowane postrzeganie władzy i jej poddańcze podporządkowanie,
- brak wiary w organy przedstawicielskie,
- predyspozycje do brutalnych metod rozwiązywania konfliktów,
- brak kontroli społecznej i zasady narodu jako suwerena władzy państwowej,
- brak dojrzałych wyobrażeń oraz ukształtowanej tradycji aktywnego uczestnictwa w działaniach politycznych²³.

4. Paternalizm a bezpieczeństwo demograficzne w Rosji

Korzenie rosyjskiego paternalizmu sięgają daleko w głąb tradycji historycznej – do czasów społeczeństwa agrarnego, gdzie głową rodziny i wsi był patriarcha. Cechą stosunków w rodzinie rosyjskiej był wówczas autorytaryzm, a patriarcha zastrzegał sobie pełne prawo do dysponowania wszystkimi udogodnieniami. W sferze publicznej reprezentował on interesy domowników w kontaktach ze światem zewnętrznym. Koncentracja władzy w rękach jednej osoby powodowała, że pozostali członkowie gospodarstwa domowego mieli jedynie wypełniać powierzone im zadania. Paternalizm zakorzeniony był początkowo w kulturze chłopskiej, ale prawosławie przeniósło tę relację również na stosunek wobec Cerkwi. Model paternalistyczny stał się więc archetypem kulturowym funkcjonującym w rosyjskiej mentalności i kulturze politycznej²⁴.

Zwycięstwo Rosji w wojnie z Napoleonem umocniło dumę narodową i działało jako bodziec do rozwoju. W czasie tworzenia społeczeństwa przemysłowego wzmocnił się jednocześnie nacisk na tradycyjne wartości kulturowe. Paternalizm jako stereotyp zachowań przenikał kulturę polityczną wykształconego społeczeństwa, stanowiąc podstawowy fundament imperium rosyjskiego. Był on realizowany w kategoriach opieki, nadzoru,

²³ Ю. В. Ирхин, *Социология культуры: учебник. Сравнительный анализ политической культуры обществ Запада – России – Востока – Африки*, Москва 2006.

²⁴ Т. Ф. Ермоленко, *Патернализм в политической культуре России*, [w:] *Российская историческая политология. Курс лекций: Учебное пособие*, ред. С.А. Кислицын, Ростов-на-Дону 1998, s. 223–234.

ochrony, łaski i darowizny. Model ten umocnił się za czasów radzieckich. Organy partii komunistycznej sprawowały funkcję opieki, kontroli, zachęcania i karania obywateli, kierując się normami ówczesnego kodeksu moralnego²⁵. W okresie istnienia Związku Radzieckiego paternalizm przejawiał się nie tylko poprzez gwarantowanie dochodów (płac, emerytur i rent, odszkodowań), ale także poprzez dostęp do bezpłatnej edukacji, służby zdrowia, kultury i sportu. Kryzys towarzyszący upadkowi ZSRR i chaos lat dziewięćdziesiątych XX w. wykazał, że Rosjanie w dalszym ciągu potrzebują opieki państwa, liczą na pomoc społeczną i ochronę. Paternalistyczną postawę obywatele uznają za obowiązek państwa.

Wyodrębnia się cztery najważniejsze i charakterystyczne dla Rosji komponenty paternalizmu: personifikacja i kult władzy; rezygnacja z podejmowania odpowiedzialności za siebie i delegowanie jej na rządzących; dążenie do uzyskania opieki ze strony rządu oraz nihilizm prawny. Pod personifikacją władzy rozumie się taktowanie jej jako rodzicielskiej i przyznawanie jej czynnika boskości. Określa się ją jako wszechmocną i nieomylną, ponieważ władca wie, co jest najlepsze dla ludzi. Przenoszenie odpowiedzialności oznacza, że obywatele rosyjscy są gotowi zrezygnować z części swoich swobód i przekazać je tym, którzy stanowią autorytet. Dążenie do opieki utożsamia się z twierdzeniem, iż państwo jest zobowiązane do udzielania pomocy obywatelom. Paternalizm przejawia się ponadto w traktowaniu władzy jako instytucji stojącej ponad prawem i niepotępieniu jej działalności²⁶.

Od momentu przejścia urzędu prezydenckiego przez Władimira Putina w 2000 r. większość pomysłodawców reform zasadniczo odrzucała paternalizm jako aspekt ustroju społecznego. Jednym z pierwotnych priorytetów głowy państwa miała być realistyczna polityka społeczna. Prezydent Putin uważał, że w Rosji model paternalistyczny powinien zostać odrzucony z przyczyn ekonomicznych i politycznych. Według niego postawy paternalistyczne są jedną z głównych przeszkód w rozwoju społeczeństwa. Nowa polityka socjalna miała uczynić społeczeństwo rosyjskie bardziej odpowiedzialnym za swoje działania²⁷.

²⁵ Ibidem.

²⁶ А. Инюшев, *Патернализм в разрезе: как это было 10 лет назад*, <http://parkbelinskogo.ru/патернализм-в-разрезе-как-это-было-10-ле>, dostęp: 21.05.2019.

²⁷ *Послание Президента России Владимира Путина Федеральному собранию РФ: 2000 год*, <http://www.intelros.ru/index.php?newsid=25>, dostęp: 21.05.2019.

Mimo wielokrotnych deklaracji rządu i prezydenta na temat rezygnacji z paternalizmu, wraz z nadejściem wyborów w 2012 r. i 2018 r. troska o dobro obywateli była jednym z pierwszych punktów programów wyborczych. Zmniejszenie inflacji, indeksacja emerytur, wzrost płac w sektorze publicznym i stypendia dla studentów, walka z rosnącymi cenami usług komunalnych, żywności i benzyny, inwestycje w służbę zdrowia i system edukacyjny – te kwestie górowały wśród obietnic wyborczych. Jednym z obecnych priorytetów jest walka z kryzysem demograficznym. Sposobem na to ma być umocnienie polityki prorodzinnej. Władimir Putin zapowiedział m.in.: wprowadzenie zasiłku na pierwsze dziecko dla rodzin z dochodem nieprzekraczającym 1,5 minimum socjalnego; jednorazowe świadczenie o wartości 450 tys. rubli (7,7 tys. USD) na drugie, trzecie i kolejne dziecko, w postaci bonu na kupno mieszkania, remont, edukację dziecka lub emeryturę matki; wprowadzenie kredytów hipotecznych dla rodzin z dwojgiem i większą liczbą dzieci na preferencyjnych warunkach; otwarcie poliklinik dziecięcych²⁸. W rzeczywistości realizacja tych postulatów utożsamia się z opieką państwa nad ludnością.

W warunkach rosyjskiego kryzysu ekonomicznego oraz niskiego poziomu życia ludności te kwestie bytowe uzyskują charakter priorytetowy, zostawiając troskę o zdrowie i lepsze życie daleko w tyle. Rosjanie często nie widzą różnicy między paternalistyczną opieką państwa nad każdym obywatelem a wykonywaniem przez przedstawicieli władzy obowiązków konstytucyjnych²⁹. Dla Rosjan liczą się głównie wynagrodzenia, emerytury i świadczenia socjalne zagwarantowane przez prawodawstwo, a nie dodatkowe szkolenia, kursy, stypendia, które służyłyby samorozwojowi i pozwoliły na samodzielną poprawę sytuacji finansowej. Z badań przeprowadzonych przez Centrum Lewady w 2018 r. wynika, że większość Rosjan chce, aby państwo się nimi opiekowało (62%), a nie jedynie „ustanawiało reguły gry” (30%)³⁰. Szczególny niepokój wśród Rosjan wzbudzały ponadto plany zmian w systemie emerytalnym³¹ i podniesienie wieku

²⁸ K. Chawryło, *Program prorodzinny Putina*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2017-12-06/program-prorodzinny-putina>, dostęp: 9.08.2019.

²⁹ В. В. Петухов, *Патернализм россиян — это миф*, <http://www.russ.ru/Mirovaya-povestka/Paternalizm-rossiyan-eto-mif>, dostęp: 9.08.2019.

³⁰ A. Kolesnikov, D. Volkov, *We Expect Changes. Is There Mass Demand for Changes in Russia?*, <https://carnegie.ru/2017/12/05/ru-pub-74906>, dostęp: 9.08.2019.

³¹ А. Желенин, *Патернализм у нас в крови?*, <https://www.rosbalt.ru/blogs/2018/08/25/1727210.html>, dostęp: 9.08.2019.

emerytalnego³². Wśród oczekiwań obywateli znalazły się także: potrzeba ochrony przedsiębiorstw od wrogich przejęć i sztucznych upadłości, których konsekwencjami są pogorszenie się warunków pracy lub zwolnienia. Kolejną kwestią jest nadzieja na podejmowanie przez państwo interwencji w momencie niewypłacania pracownikom wynagrodzeń i innych świadczeń. Obywatele domagają się ustawowego zwiększenia płac, tak aby ich wydatki nie przekraczały dochodów³³. Mimo iż wśród postulatów znalazły się te dotyczące konieczności tworzenia warunków dla efektywnej, niezależnej działalności gospodarczej³⁴, to rosyjski model polityki paternalistycznej bardziej uzależnia Rosjan od świadczeń ze strony państwa niż pomaga im w rozwoju. Dlatego też nie może być skutecznym środkiem zapobiegającym kryzysowi demograficznemu³⁵.

5. Wnioski

Większość rosyjskich obywateli uważa paternalizm za obowiązek państwowy. Jest to jednak polityka wysoko nieefektywna, jeśli wziąć pod uwagę specyfikę Federacji Rosyjskiej. Chcąc wzmocnić gospodarczo obywateli, rząd musi przede wszystkim podejmować działania na rzecz ich samorozwoju i poprawy kondycji zdrowotnej oraz psychicznej. Efektywne państwo nie udziela bowiem każdemu obywatelowi pomocy finansowej w czasie nieokreślonym. Jest to organizm, który reguluje życie społeczne i gospodarkę, tak aby obywatele mieli możliwość zapewniania sobie ochrony (w najszerszym tego słowa znaczeniu). Do tej pory działania władz rosyjskich na tej płaszczyźnie można uznać za mało skuteczne.

³² W 2019 r. miała miejsce wielokrotnie przekładana reforma systemu emerytalnego. Zakłada ona, iż w latach 2019–2028 stopniowo podwyższany będzie wiek emerytalny kobiet z 55 lat do 60 lat, a mężczyzn z 60 lat do 65 lat. Około 92% Rosjan nie zgadza się z decyzją rządu. Przez kraj przetoczyła się fala protestów organizowanych zarówno przez partię komunistyczną i związki zawodowe, jak i antykremlowską opozycję. Zob. A. Anisimowicz, *Nowa reforma emerytalna w Rosji*, <https://www.forum-ekonomiczne.pl/nowa-reforma-emerytalna-w-rosji/>, dostęp: 25.06.2020.

³³ А. Прокопенко, *Неолиберальный патернализм. Как противоречие задач и методов не даст исполнить нацпроекты*, <https://carnegie.ru/commentary/78409>, dostęp: 9.08.2019.

³⁴ *О чем мечтают россияне (размышления социологов). Аналитический доклад*, Москва: Институт социологии РАН, 2012, s. 37.

³⁵ Ibidem.

Tym samym, odpowiadając na pytanie sformułowane w problemie badawczym, można powiedzieć, że obecna polityka paternalistyczna w żadnym zakresie nie jest w stanie zatrzymać kryzysu demograficznego. Przedstawiciele władzy podejmują zbyt mało działań służących profilaktyce zdrowotnej. Zamiast rozwijać służbę zdrowia, reforma doprowadziła faktycznie do jej upadku. Nie promuje się zdrowego stylu życia, nie stara się zmienić przyzwyczajzeń Rosjan, związanych z nadmiernym spożywaniem alkoholu i narkotyków. Władimir Putin próbował, co prawda, podnieść minimalne ceny alkoholu, ale szybko wycofał się z tego pomysłu, gdyż mieszkańcy Rosji zaczęli spożywać trunki własnej produkcji, co skutkowało częstszymi zatruciami. Również działania związane z zachęcaniem do większej dietności nie pomogą w walce z kryzysem demograficznym. Nerozwiązanym problemem są bowiem brak miejsc w przedszkolach i żłobkach oraz niskie standardy opieki okołoporodowej. bowiem miejsca w żłobkach, przedszkolach oraz standardy opieki okołoporodowej.

Podsumowując problem paternalizmu w Rosji, można przytoczyć słowa Siergieja G. Kara-Murzy, który twierdzi, że „doktryna obecnego rządu zakłada wyraźne obniżenie funkcji państwa (odejście od paternalizmu). Funkcje te miały przejść prywatne firmy i społeczeństwo obywatelskie. Jednakże ani przedsiębiorstwa, ani obywatele nie wykazują ku temu chęci, a władze zdecydowały się znacznie ograniczyć swoje funkcje opiekuńcze poprzez eliminację odpowiednich struktur”³⁶.

Streszczenie

Paternalizm a bezpieczeństwo demograficzne Federacji Rosyjskiej

Federacja Rosyjska od wielu lat zмага się z problemem zmniejszającej się liczby mieszkańców, co w sposób bezpośredni zagraża jej bezpieczeństwu narodowemu. Artykuł ma na celu ukazanie rosyjskiego paternalizmu w odniesieniu do bezpieczeństwa demograficznego tego państwa. Autorka stara się znaleźć odpowiedź na pytanie: w jakim zakresie obecna polityka paternalistyczna może zmienić sytuację demograficzną Federacji Rosyjskiej?

³⁶ С. Г. Кара-Мурза, *Первое предупреждение. Неполадки в русском доме*, Москва 2005, s. 195–196, 231.

Summary

Paternalism and demographic security of the Russian Federation

The Russian Federation has been struggling with the problem of a decreasing population for many years, which directly threatens its national security. The article aims to show Russian paternalism in relation to the demographic security of this country. The author tries to find the answer to the following question: how can current paternalistic policy change the demographic situation of the Russian Federation?

Bibliografia

- „Russia”, The World Factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/rs.html>, dostęp: 5.02.2020.
- Anisimowicz A., *Nowa reforma emerytalna w Rosji*, <https://www.forum-ekonomiczne.pl/nowa-reforma-emerytalna-w-rosji>, dostęp: 25.06.2020.
- Arkhipov I., Meyer H., *In Putin's Russia, Universal Health Care Is for All Who Pay*, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2015-05-13/in-russia-universal-health-care-is-for-all-who-can-afford-it>, dostęp: 5.04.2020.
- Chawryło K., *Program prorodzinny Putina*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2017-12-06/program-prorodzinny-putina>, dostęp: 9.08.2019.
- Dworkin G., *Paternalism*, „The Monist” 1972, nr 56.
- Fedorov G. M., *Demographic situation and demographic security in the regions of Russia's western borderlands*, „Balitc Region” 2018, vol. 10, nr 3.
- Feinberg J., *Legal paternalism*, [w:] *Paternalism*, red. R Sartorius, Minneapolis 1983.
- Gert B., Culver C., *Paternalistic behaviour*, „Philosophy and Public Affairs” 1976, nr 6.
- Kolesnikov A., Volkov D., *We Expect Changes. Is There Mass Demand for Changes in Russia?*, <https://carnegie.ru/2017/12/05/ru-pub-74906>, dostęp: 9.08.2019.
- Miluski T., *Poziom życia społeczeństwa rosyjskiego w latach 2000–2004*, Poznań 2003.
- New B., *Paternalism and public policy*, „Economics and Philosophy” 1999, nr 15.
- Olszanecka N., *Problemy demograficzne Federacji Rosyjskiej i Ukrainy. Wybrane rozwiązania*, „Kultury Wschodniosłowiańskie – Oblicza i Dialog” 2012, t. II.
- Such-Pyrgiel M., *Bezpieczeństwo demograficzne społeczeństwa polskiego w kontekście zjawiska singli. Zarys problematyki*, [w:] *Bezpieczeństwo społeczne w XXI wieku w ujęciu socjologicznym, pedagogicznym, prawnym i nauk o zarządzaniu*, red. M. Such-Pyrgiel, Warszawa 2018.

- Szypielewicz A., *Zapaść służby zdrowia i inne plagi. Raporty alarmują: Rosja wymiera*, <https://tvn24.pl/swiat/rosjan-coraz-mniej-do-2050-roku-bedzie-ich-80-mln-ra572560-3311468>, 5.02.2020.
- Tarkowski J., *Socjologia świata polityki*, t. 1, Warszawa 1994.
- Thaler R., Sunstein C., *Libertarian Paternalism*, "The American Economic Review" 2003, nr 93.
- Thaler R., Sunstein C., *Paternalism is Not an Oxymoron*, "University of Chicago Law Review" 2003, nr 70(4).
- The new paternalism: supervisory approaches to poverty*, ed. Mead L., Washington 1997.
- Timofeychev A., *Is Russia on the brink of a migration crisis?*, <https://www.rbth.com/lifestyle/329990-has-russia-migration-crisis>, dostęp: 12.03.2020.
- Weale A., *Paternalism and social policy*, "Journal of Social Policy" 1978, nr 7.
- Wiatr J. J., *Socjologia polityki*, Warszawa 1999.
- Załoski W., *Ewolucyjna filozofia prawa*, Warszawa 2009.
- Вишневикий А., *Население России 2007. Пятнадцатый ежегодный демографический доклад*, Москва 2008.
- Ермоленко Т. Ф., *Патернализм в политической культуре России*, [w:] *Российская историческая политология. Курс лекций. Учебное пособие*, ред. С.А. Кислицын, Ростов-на-Дону 1998.
- Желенин А., *Патернализм у нас в крови?*, <https://www.rosbalt.ru/blogs/2018/08/25/1727210.html>, dostęp: 9.08.2019.
- Инюшев А., *Патернализм в разрезе: как это было 10 лет назад*, <http://park-belinskogo.ru/патернализм-в-разрезе-как-это-было-10-ле>, dostęp: 21.05.2019.
- Ирхин Ю. В., *Социология культуры: учебник. Сравнительный анализ политической культуры обществ Запада – России – Востока – Африки*, Москва 2006.
- Кара-Мурза С. Г., *Первое предупреждение. Неполладки в русском доме*, Москва 2005.
- О чем мечтают россияне (размышления социологов). Аналитический доклад*, Москва 2012.
- Петухов В. В., *Общественный запрос: новые тенденции*, <http://www.carnegie.ru/ru/pubs/media/8863petukhov.doc>, dostęp: 25.08.2019.
- Петухов В. В., *Патернализм россиян – это миф*, <http://www.russ.ru/Mirovaya-rovestka/Paternalizm-rossiyan-eto-mif>, dostęp: 9.08.2019.
- Послание Президента России Владимира Путина Федеральному собранию РФ: 2000 год*, <http://www.intelros.ru/index.php?newsid=25>, dostęp: 21.05.2019.
- Прокопенко А., *Неолиберальный патернализм. Как противоречие задач и методов не даст исполнить нацпроекты*, <https://carnegie.ru/commentary/78409>, dostęp: 9.08.2019.

Рождаемость, смертность и естественный прирост населения, Russian Federal State Statistics Service, <https://gks.ru/storage/mediabank/demo21.xls>, доступ: 5.02.2020.

Россия вперёд! Статья Дмитрия Медведева, <http://www.kremlin.ru/news/5413>, доступ: 21.03.2020.

Росстат сообщил о сокращении населения России второй год подряд, <https://www.vedomosti.ru/economics/news/2020/01/24/821403-rosstat>, доступ: 5.02.2020.

Хармаев Б., *Конец правых*, „Власть” 2004, nr 3, s. 14.

Чернов И., *Последний привет из прошедшего десятилетия*, <https://vz.ru/society/2016/1/22/789998.html>, доступ: 5.02.2020.

ВЦИОМ: *Политические и мировоззренческие ценности россиян и трансформация партийно-политической системы России (по следам проведенного моно-исследования)*, http://wciom.ru/arkhiv/tematicheskii-arkhiv/item/single/10415.html?no_cache=1&cHash=dc099b8b61, доступ: 24.08.2019.